

Németh György ókortörténész, epigrafus, az ELTE BTK Ókortörténeti Tanszékének professzora. Fő kutatási területei a görög társadalomtörténet, a felirattan, a papyrológia és az antik mágia.

Legutóbbi írása az *Ókorban*:
Mit jelent a földrengés? (2015/3).

A második legjobb állam

Németh György

Platón a *Törvényekben* arra vállalkozik, hogy a három öreg beszélgetőtárs, a meg nem nevezett athéni bölcs, a krétai Kleinias és a spártai Megillos megteremtse a második legjobb államformát. Arról folyt némi vita, hogy a filozófus mit tekint az első legjobb államformának, mivel nem nevezi meg az *Államban* felvázolt utópiát, hanem csak utal rá (*Törvények* 739e):

Államunk számára tehát példaképet nem kell másfelé keresnünk, hanem ehhez tartva magunkat keressük azt, ami ehhez a lehetőség szerint leghasonlóbb. Amelyiknek alapítását most megkíséreljük, az a legközelebb van ehhez a halhatatlan mintaképhez, és az egyetlen, amely a második helyet megérdemli. A sorban harmadikat majd ezek után, ha isten is úgy akarja, tárgyaljuk meg.¹

A legkiválóbb államformáról azt mondta korábban, hogy abban nincs magántulajdon, abban minden közös, a vagyon, a nők és a gyerekek is, és „oly szokások és törvények uralkodnak, amelyek az államot a lehető legnagyobb mértékben eggyé teszik”.² Csak-hogy ezt az ideális államot istenek vagy istenek fiai lakják, és bár ez örömet és boldogságot biztosít lakóinak, e lakók bajosan lehetnének közönséges emberek. Ennek okát világosan megfogalmazza Platón, illetve könyvbeli szöcsöve, az athéni bölcs: a magántulajdon eltörlése, tehát minden ingatlan köztulajdonba vétele (vagyis itt már szó sincs egy esetleges nő- és gyermekközösségről) „meghaladja a mai nemzedék neveltetési és műveltségi szintjét” (740a).

A legjobb állam: a platóni *Állam*

Platón ideális államát az *Államban* nem dolgozta ki, csak az ezer ör életkörülményeit és viselkedését szabályozta részletesen. Az alábbiakban összefoglalt szabályok tehát nem vonatkoznak az állam nagyobb részét kitevő dolgozókra.

- a) Az öröknek, a legszükségesebb tárgyakat leszámítva, nem lehet semmiféle magántulajdonuk.
- b) Lakásuk vagy szállásuk sem lehet, ahová zavartalanul visszavonulhatnának. Biztosítaniuk kell, hogy szállásukra bárki bármikor bemehessen.
- c) Szolgáltatukért a dolgozóktól évi bért kapnak (de nem arany- vagy ezüstpénzben), ami fedezi költségeiket (hiszen fizikai aktivitásuk miatt bőségesen kell étkezniük), de igényeiket csak mérsékelten elégíthetik ki.
- d) Étkezzenek közösen, és egész életformájuk legyen olyan, mintha katonai táborban élnének.
- e) Aranyhoz és ezüsthöz nem érhetnek, sem pénz, sem ékszer, sem pedig edények formájában (416d–e).
- f) Részesüljenek egészséges közösségi nevelésben és oktatásban, amitől mértéktartóvá válnak.

- g) A feleség birtoklását, a házasságot, a gyermeknemzést amennyire csak lehet, közösnek kell tekinteni (424a).
- h) Az örök nem végezhetnek semmiféle fizikai munkát (421b–c).

Az egész gondolatmenet egy következetesen végigvitt, idealizált Spárta-képhez hasonlít. Spártában ugyan van birtoka az egyes polgároknak, de Xenophón és Plutarchos szerint a férfi polgárok hatvanéves korukig gyakorlatilag közösen étkeznek és közösen is hálznak.³

- A spártaiaknak tehát Plutarchos szerint
- a) lehet földbirtokuk, de a birtokok mérete azonos kell hogy legyen.⁴ Az ingó vagyon felosztását azonban már Plutarchos is elképzelhetetlennek tartotta.⁵
 - b) A spártaiaknak volt ugyan házuk, de a közös étkezéseken kívül is a legtöbb időt asztaltársaikkal töltötték, és csak hatvanéves koruk után laktak saját házukban folyamatosan.⁶
 - c) A közös étkezések során egyszerű, de tápláló ételeket ettek, és az étkezések során is kerülniük kellett minden luxust.⁷
 - d) A spártaiak hatvanéves korukig gyakorlatilag katonatársaikkal, és nem családjukkal éltek (vö. a b) ponttal).
 - e) Az arany és az ezüst használatát Plutarchos szerint Lykurgos is tiltotta, bár Xenophón egyértelműen megállapította, hogy az ő korában már nem tartották be ezt a szabályt.⁸
 - f) Plutarchos szerint a fiúk és lányok közösségi nevelését Lykurgos is „a törvényhozó legfontosabb és legszebb feladatának tekintette”.⁹
 - g) A feleség a férj mellett másoktól is foganhatott gyermeket, így akár két vagy több családja is lehetett.¹⁰
 - h) A spártai teljes jogú polgárokat eltiltották minden fizikai munkától.¹¹

Ha a plutarchosi Spárta polgárait összehasonlítjuk a platóni örökkel, és tudjuk, hogy Plutarchos inkább egy utópiát vázolt föl, mintsem egy hiteles Spárta-képet, rá kell ébrednünk, hogy *erre* az utopikus Spártára Platón elmélete is igen jelentős hatást gyakorolt. Nem véletlen, hogy Plutarchos idézi is Platón véleményét a spártai gerusiáról,¹² az ephorosokról¹³ és a spártai szerelemlről.¹⁴ Plutarchos viszont megfordítja ezt a hatást, és úgy magyarázza, hogy Platón merített Lykurgos törvényeiből.¹⁵

A legjobb állam kritikája

Aristotelés a *Politikában* az *Állam* több megállapítását is élesen bírálja. Először a férfiak és nők erényeinek azonosságát utasítja el, ami Platón arra készítette, hogy a nők a vezetők és az örök között is egyenlő szerepet töltsenek be.¹⁶ Aristotelés szerint a nő természeténél fogva alárendelt a férfinak. Hosszan időzik Aristotelés a platóni nőközösség kérdésénél is.¹⁷ Először is azt veti fel, hogy az így létrejövő közösség túlságosan egységes, homogén lenne, ami lehetetlenné tenné a polis legfőbb szervező elvét, a különböző tulajdonságú emberek együttműködését. Ez a közösség *autarkeiáját* is veszélyeztetné, ami éppen a különböző mesterségek képviselőinek munkájából következik. Az utódokkal senki sem törődne olyan módon, mint az családokban a szülők, hiszen úgy gondolnák, hogy a közös

gyerekekkel majd törődik valaki más. A családtagok, a szülők elleni bűncselekményeket sem lehetne szigorúbban büntetni, ha nem tudnánk, kik a szülők és a családtagok, és szexuális együttlétre is sor kerülhetne közöttük, ami az egész közösséget érő isteni büntetéshez vezetne, mivel a bűn felismerésének hiányában a rituális megtisztító szertartásokat sem lehetne elvégezni. A köztulajdon a közös földek elhanyagolásához vezethetne; különben sem igaz, hogy a bűnök a magántulajdon megjelenésével alakultak ki. Valójában a gonoszság vezet a bűnökhöz, akár van közös tulajdon, akár nincs. Felületes a földművelők életének szabályozása, hiszen még az sem derül ki Platón művéből, hogy azok földje közös-e, vagy magántulajdon. Valójában két párhuzamos társadalom alakulna ki: az öröké és a jóval nagyobb számú termelőké, akikről nem mondja meg Platón, miért is lennének érdekeltek egy ilyen társadalom fenntartásában.¹⁸ Végül az is hibás, hogy a vezetők mindig ugyanazok, és nem váltják egymást, mert ez vizsályhoz vezetne. Az egész rendszer a boldogságra irányul, de éppen az öröktől elveszi a boldogság lehetőségét, így valószínű, hogy ebben az államban valójában mindenki boldogtalanul élne.

A második legboldogabb állam: a platóni *Törvények*

A három bölcs öreg a *Törvények* negyedik könyvében jut el odáig, hogy az új város helyét és felépítését meghatározza.¹⁹ Elsőként a tengertől való távolságát rögzítik: kb. 15 kilométerre lesz a tengertől, mivel egy városi kikötő elősegíti a káros idegen eszmék beáramlását. A kereskedelem szempontjából természetesen hasznos a kikötő, de jobb, ha kellő távolságra van a várostól.²⁰ A városalapítás akkor lehet a legsikeresebb, ha azt egy fiatal, okos, bátor és nagylelkű tyrannos vezeti, mert ő tudja kezelni az alapítók közti esetleges vizsályokat.²¹ Maga a város azonban csak akkor rendelkezik majd jó törvényekkel, ha az ifjú tyrannos társa az alapításban egy kiváló törvényhozó.²² Így aztán kiváló törvényeknek engedelmessékedhetnek a jövő vezetői, akik a törvények szolgái lesznek.²³ A legjobb államforma ugyanis a törvények uralma. A törvényeket nem tisztelő polgárokat gyarmatosításra hivatkozva el kell küldeni a városból.²⁴ A polgárok száma akkor ideális, ha minél több egyenlő csoportra fel lehet osztani. A legalkalmasabb létszám az 5040 fő, mert annak egy huján 60 osztója van.²⁵ A földet is 5040 részre kell felosztani, és ez nem változhat meg örökösödés, földeladás vagy egy család kihalása miatt. A polgárok létszámának állandónak kell maradnia.²⁶ Ha túl sok gyermek születik, a létszám felettieket gyarmatváros alapítására kell küldeni.²⁷ Az arany és az ezüst birtoklása tilos, a helyi pénznek olyannak kell lennie, amit csak ebben a városban fogadnak el.²⁸ Négy vagyoni osztályba kell osztani a polgárokat (a földjük hiába egyenlő, ha különböző méretű vagyont hoztak magukkal az alapításkor), hogy a tisztségek és az adók megfelelő módon legyenek megállapítva.²⁹ Az egyes osztályok tagjai a telek értékének megfelelő, illetve annak kétszeresét, háromszorosát vagy négyszeresét kitevő vagyonnal rendelkezhesse- nek, de az ötszörösét meghaladó vagyonrészt az isteneknek kell felajánlani.³⁰ A polgárokat 12 területi phylébe kell osztani, és mindegyik phyléhez 420 parcella tarozzék.³¹ A tisztségviselőket választani kell, de a választásban csak a gazdagoknak

kötelező részt venniük, a szegényeknek nem. A polgárok közös étkezését a nők is ki kell terjeszteni, mivel a nők hajlamosabbak a gyengeségre, alattomoságra és színlelésre, ezért őket is kontroll alatt kell tartani.³²

A polgárok, nők és férfiak feladata az állam életében, irányításában való részvétel. A földet rabszolgák (*dulos*) művelik, a kézművesek pedig nem rendelkezhetnek polgárjoggal.³³ A polgároknak arra kell a munkától való szabadság, hogy erényeiket tökéletesíthessék.

Mert ha a pythói vagy olympiai győzelemre készülő atlétát életmódja mentessé teszi minden egyéb elfoglaltságtól, akkor még egyszer annyi, sőt többszörös mentességre méltó annak élete, aki a test és lélek erényére és kiválóságára törekszik. Mert semmi mellékes teendőnek nem szabad megakadályoznia benne, hogy testének is megadja az őt megillető táplálékot, s a lelkének is a tanulást és erkölcsi képzést; sőt az egész éj és nap úgyszólván nem volna elég annak, aki ebben fáradozik, hogy célját teljesen és tökéletesen elérje. Ha így áll a dolog, akkor a szabad embernek pontos időbeosztásra van szüksége, úgyszólván hajnaltól megállás nélkül a következő napkeltéig.³⁴

Platón mindenestre leszögezi, hogy mindaddig, amíg kinek-kinek saját földje, tulajdona és családja van, az igazi erényt nem érhetik el, de a második legtökéletesebb államban legalább megközelíthetik.³⁵

A nevelés és az oktatás állami irányítás alá kerül, és ennek során Platón megteremti az állami, kötelező óvoda- és iskola-rendszer Hellasban – Spártát leszámítva – előzmény nélküli modelljét.³⁶ A könyv legnagyobb részét ezután egyes törvények olykor rendkívül részletes, olykor elnagyoltabb kidolgozása tölti ki.

A második legjobb állam kritikája

Aristotelés első kritikái megjegyzése arra irányul, hogy Platón részletesen ír egyes tételes törvényekről, azt viszont nem tisztázza, hogy alapítandó államának mi legyen az államformája. Valójában – írja Aristotelés – a nő- és vagyonközösséget leszámítva ugyanazokat az intézményeket találjuk meg mindkét platóni államban, továbbá ugyanazt a nevelési rendszert, ugyanazt a munkától megkímélt életformát és ugyanazt a közös étkezést, bár Aristotelés szerint a nők közös étkezésének felvetése igazán túlzás.³⁷ A polgárok száma ugyanis ötszöröse az *Államénak*, és ehhez járul a közös étkezésben részt vevő asszonyok tömege, így a férfiak és az asszonyok együttes létszáma több mint tízezer fő. Ha ezek a polgárok nem végezhetnek semmiféle munkát, az az ellátásukra hivatott földművesek és iparosok igen nagy számát tételezi fel, és akkor még nem beszéltünk a földművesek, az iparosok, valamint a szentélyek élelmiszerrrel és áldozati állatokkal való ellátásáról. Ehhez valószínűleg babylónnyi területre lenne szükség, ami egy krétai poliszban elképzelhetetlen.³⁸

Vizsgáljuk meg, mi áll Aristotelés kétségeinek hátterében. Athénban Solón koráig az ún. hatodosok művelték meg a polgárok földjét. Azért hívták őket hatodosnak, *hektémorosnak*, mert a termés egyhatodát beszolgáltatták, öthatodából pedig

éltek.³⁹ Vagyis egy polgárnak akkor volt egy teleknyi jövedelme, ha hat hatodoscsalád szolgáltattott be neki egy-egy hatodot. Ha valaki jobban akart élni, mint egy hatodos, annak szükség szerűen több mint hat parcellányi földre volt szüksége. Ha ezt a modellt lefordítjuk az alapítandó krétai állam viszonyaira, látnunk kell, hogy pusztán a 10 000 közösen étkezőnek legalább 60 000 hatodosra volna szüksége, és akkor a kézművesek még nem ettek egy falatot sem, a szentélyeknek pedig nem jutott áldozati állat. Ezért hasonlítja Aristotelés Platón második legjobb államának területét a hatalmas Babylónhoz.

Ugyancsak problémának látja Aristotelés, hogy a birtokok számát Platón rögzíti, de a polgárok szaporodását nem korlátozza. Ez pedig ahhoz vezet, hogy ha csak az első gyerek örököl, a polgárok utódainak jelentős része földönfutó lesz, vagy kénytelen gyarmatvárosba települni.⁴⁰ Azt sem látja Aristotelés megalapozottnak, hogy ha a vagyonok ötszörösükre növekedhetnek, hogyan korlátozzák a birtokok felhalmozását.

A vezetők és alárendelték viszonya is felületesen van kidolgozva. Nem demokratikus, de nem is oligarchikus az alapítandó polis államformája, hanem inkább az általában *politeia*-nak nevezett vagyoni cenzusos berendezkedésnek felel meg, amelyben azok kezében van a hatalom, akik nehézfegyverzetel képesek felfegyverezni magukat. Aristotelés nem érti, ez miért lenne a második legjobb államforma, hiszen ennél már a létező spártai rendszer is jobb. Kifejezetten hibásnak tartja Platónnak azt az elképzelését, hogy a polis alapítását egy tyrannostól eredezteti, amikor a tyrannist a legtöbben nem is tartják államformának, vagy ha igen, akkor a legrosszabbnak.⁴¹ Nem a demokráciából és a tyrannisból kellene az államot összeállítani, hanem lehetőleg minél több helyes államformából. Az alapítandó krétai államban azonban Aristotelés nem lát semmilyen monarchikus elemet, inkább egy olyan demokráciát, ami erősen oligarchiába hajlik. Erről árulkodik a vezetők megválasztásának módja is, amelyben a gazdagoknak kötelező részt venniük, a szegények pedig részt vehetnek, ha akarnak, de számukra ez nem kötelező. Ha ugyanis tartósan kis körből kerülnek ki a vezetők, összefoghatnak, és minden az ő akaratuknak megfelelően fog eldőlni.

Aristotelés ideális állama

A *Politika* 7. könyvében Aristotelés mások államelméleteinek kritikája után eljut az általa ideálisnak tartott modell felvázolásáig. A 7. könyv három részből áll. Az első rész azt tárgyalja, milyen szempontból tekinthető egy állam ideálisnak (1223a–1225b). A második rész a legkevésbé tökéletlen állam államformáját és szerkezetét veszi vizsgálat alá (1326a–1331b). A harmadik rész pedig a kisgyermek és az ifjak nevelését tekinti át, hogy a legjobb állam eszméjének megfelelően (1332a–1337a).⁴² Az első részben Aristotelés megállapítja, hogy a polgárhoz csak két életforma illik, a közélettől elforduló filozófusé vagy a közéletben aktív politikusé. Az együttélés szempontjából az utóbbit tartja hasznosabbnak. Ezt azzal magyarázza, hogy az állam célja a boldogság, a boldogsághoz azonban inkább a cselekvés, nem pedig annak hiánya vezet. Az egymáshoz hasonló tulajdonságú emberek alkotta államban az a leghelyesebb, ha a hatalomban váltják egymást. Ugyanakkor elismeri:

*ha valóban akad valaki, aki erény és tettekre való képesség szempontjából a legjobbánál is többet ér; ahhoz csatlakoznunk nemes, és annak engedelmeskedni igazságos. De ne csak erénye, hanem hatalma is legyen, amely a cselekvésre képesíti. Ámde ha mindezt helyesen mondtuk, és boldogságnak a helyes cselekvést tekintjük, akkor általában minden városállam közösségének és az egyedeknek is a cselekvő élet a legjobb.*⁴³

Vagyis a legideálisabb egy nagyszerű király által vezetett állam. Egy ilyen állam létét azonban Aristotelész nem tartja sem valószínűnek, sem pedig megvalósíthatónak:

*Mármost, ha ezek [ti. a vezetők] annyira különböznenek is, mint amennyire az istenek és a félistenek hitünk szerint az emberektől különböznek, azaz egyesek már testalkatra nézve is aránytalanul nagyobbak volnának, de éppúgy szellemileg is, úgyhogy kétségbevonhatatlan és egészen nyilvánvaló volna az alattvalók előtt a vezetők felsőbbbsége: akkor világos, hogy helyesebb volna, ha állandóan s egyszer s mindenkorra ugyanazok parancsolnának és ugyanazok engedelmeskednének; minthogy azonban ezt nem egykönnyen érhetjük el, s nem is lehetséges az, amit Skylax az indusokról állít, hogy ott a királyok ennyire különböznek az alattvalóktól: nyilvánvaló, hogy sokféle okból szükségszerű az, hogy mindenki egyformán vegyen részt sorrend szerint a vezetésben és az engedelmisségben.*⁴⁴

Ezek után a legtökéletesebb állam elképzelését vázolja fel. Földrajzilag helyesebbnek tartja, ha tenger közelében fekszik, és jó kikötője van, mint Platón, igaz, ennek a veszélyeit sem hallgatja el. A polgárok számára Aristotelész is tiltaná a kereskedelmi és ipari tevékenységet, a polgárok birtokainak megművelését pedig rabszolgákra bízna.⁴⁵ A polgároknak éppen elég teendőt ad a hadviselés, a közélet és a bírászkodás (uo.). Minthogy a hivatalviselés éppúgy a polgárok kezében van, mint a katonáskodás, a feladatokat Aristotelész életkorok szerint osztaná fel. A fiatal és középkorú férfiak katonáskodnak. A bírák az idősebbek közül, a papok pedig a legidősebbek közül kerülnek ki, mivel a papi tisztségek, az áldozatok bemutatása már nem olyan megterhelő, mint a katonáskodás vagy a bírászkodás, sőt, bizonyos szempontból szinte pihenésnek tekinthető.⁴⁶

A földet Aristotelész két részre osztaná. Az egyik fele közös, a másik parcellákra osztott magántulajdon legyen. A közös birtok egyik fele az istenek, a szentélyek ellátására legyen fenntartva, a másik feléből pedig biztosítsák mindenki számára a közös étkezésekhez szükséges élelmiszert, mert így ez nem terheli meg a szegényebb polgárokat. Ezen a területen tehát Aristotelész még a spártainál is közösségibb társadalmat képzel el. Az egyes polgárok telkeit is két részből alkotná meg. Az egyik telekrész legyen a város, a másik pedig a határ közelében, hogy senkit se érjen kár amiatt, hogy a földje esetleg távol

esik a várostól. Érdekes, hogy amikor Platón ugyanezt veti fel a *Törvényekben*, azt Aristotelész nem tartja megfelelőnek, mert „meg kell vizsgálnunk a házhelyek szétválasztását is, vajon célszerű-e ez a családalapításra; mindenkinek két külön házhelyet jelölt ki; ámde nehéz két háznépet igazgatni!”⁴⁷ Csakhogy a határszéli birtok megműveléséhez ugyanolyan szerszámokra, istállókra és szolgákra van szükség, mint a másik, a városhoz közeli birtokéhoz, így a két háztartás felszerelése ebben az esetben is bajosan kerülhető el. Az építkezések esetében a filozófus leszögezi, hogy egy oligarchikus, egy arisztokratikus vagy egy demokratikus állam építészeti szempontból is eltér egymástól (az oligarchikus államban egy fellegvár van, az arisztokratikusban pedig több megerősített hely).⁴⁸ Az állam nem irányulhat pusztán egyetlen erény kiemelésére. A spártaiak például csak a katonai erényre irányították figyelmüket, és államuk el is bukott.⁴⁹ A megfelelő neveléssel biztosítani kell az erények kibontakoztatását, az aktivitást és az indulatok kordában tartását. A 7. könyv további része és a 8. könyv a gyermekek és ifjak nevelésével foglalkozik, de nem vezet be olyan radikális újításokat, mint a platóni *Törvények* államilag fenntartott kötelező óvodai rendszere.

Platón és Aristotelész ideális államai

Mind a két filozófus jelentős részben létező államok létező intézményeiből, vagy azok továbbgondolt formáiból indult ki, amikor ideális államát megfogalmazta. Mindkettejük számára közös kiindulópont, hogy a polgárok ne végezzenek termelő tevékenységet, és ne kereskedjenek, hanem legyen egy olyan alárendelt vagy polgárjoggal nem rendelkező népesség, amely mindezeket a munkákat elvégzi, mert a polgároknak csak így marad elegendő idejük erényeik kibontakoztatására. Azt ugyanis mindketten a legfontosabbnak tartják, hogy csak az ideális állam tudja megteremteni az ideális polgárt, akinek válláról minden olyan terhet le kell venni, ami az ideál kialakításában megzavarná őket. Ugyanakkor mind a ketten tesznek egy megszorító megjegyzést. Platón számára a legjobb állam csak úgy jöhetne létre, ha megszűnne a polgárok magántulajdona, minden egyéb államforma szükségszerűen nem lehet a legjobb, legfeljebb a második. Aristotelésnél a megszorítás nem ennyire látványos, de attól még ugyanúgy létezik. Ő a közös tulajdont és a magántulajdon felszámolását lehetetlennek tartja, „legjobb” állama mégis ugyanúgy csak a második legjobb lehet, hiszen az igazán legjobb államnak a monarchiát tartja, amit egy ideális király vezet. Ez talán nem is meglepő egy királyfi, Alexandros későbbi nevelőjétől. Minthogy mesterről és tanítványáról van szó, érthető, ha sok közös található Platón és Aristotelész utópiáiban. Az azonban talán mégis meglepő, hogy amikor olyan államról beszélnek, ami szerintük megvalósítható, az csak a második legjobb állam lehet. Vagy talán a harmadik.⁵⁰

Jegyzetek

- 1 A *Törvényeket* minden esetben Kövendi Dénes Bolonyai Gábor által átdolgozott fordításában, az *Államot* pedig Szabó Miklós Steiger Kornél által átdolgozott fordításában idézem. Aristotelés *Politikájának* részleteit Szabó Miklós fordításában közlöm, amit egyes pontokon módosítottam.
- 2 Ez nagyjából megegyezik azzal, amit az *Államban* olvasunk, vö. 416e, 424a, 449c, 464a–b.
- 3 Az európai hagyomány Spárta-képe Plutarchos *Lykurgos*-életrajzából és Xenophón *A lakedaimóniak állama* című munkájából származik. Xenophón műve leplezetlenül propagandisztikus, az általa ábrázolt Spárta semmiféle negatív tulajdonsággal nem rendelkezik, a szerző pl. a helóták létét sem említi meg. Ez valójában nem egy létező állam rajza, hanem egy negatív Athén, egy idealizált közösségi társadalom, ami Xenophón szerint sem esett egybe a valódi Spártával. Így fogalmaz erről *A lakedaimóniak állama* című írásában (14): „Ha valaki megkérdezné tőlem, hogy tapasztalatom szerint Lykurgos törvényei a mai napig változatlanul fennmaradtak-e, Zeusra, nem mernék bátran igent mondani. Jól tudom, hogy korábban a lakedaimóniak szívesebben éltek otthon, egymás között, beérve közepes életkörülményeikkel, mintsem hogy idegen államok helytartóiként ki legyenek téve a hízogás romboló hatásának. Tudom, hogy korábban félték fölfedni, hogy arany van a birtokukban, manapság pedig vannak, akik büszkélkedhetnek vagyonukkal... Egyáltalán nincs semmi meglepő abban, hogy ilyen vádak érik őket, mivel szemmel láthatóan nem engedelmessé válnak az isteneknek, Lykurgos törvényeinek.” Plutarchos korában a klasszikus spártai intézmények már nem léteztek, így ő arról ír, amit forrásaiban talált. Xenophónt is használta, az 1. fejeletben kritikusan hivatkozik is rá, és többször félreérti vagy szándékosan félremagyarázza. Jó példa erre az, amit a vaspenzről ír. Xenophón szavait idézi, de „továbbírja” a történetet (a vasat ecetben edzették, hogy törékeny legyen), ami ettől teljesen hiteltelenné válik (*Lykurgos* 9).
- 4 Plutarchos: *Lykurgos* 8. A vagyoni egyenlőséget ma már nem tartják hitelesnek, vö. Németh 1999, 25–236. A megváltozott Spártakép rövid, de kiváló összefoglalásához vö. Hodkinson 2015.
- 5 Plutarchos: *Lykurgos* 9.
- 6 Uo. 10; 12; 15.
- 7 Uo. 10; 12.
- 8 Uo. 9; Xenophón: *A lakedaimóniak állama* 14.
- 9 Plutarchos: *Lykurgos* 14; 16: „Neveltetésük legfőbb célja az volt, hogy feljebbvalóiknak fegyelmezetten engedelmessé válnak, jól elviseljék a testi fájdalmakat, és a harcban győzzenek.” Máthé Elek fordítása.
- 10 Plutarchos: *Lykurgos* 15: „Másképp, ha egy derék és nemes férfiú megcsodált egy tisztas anyát, mert az férjének különösen szép gyermekeket szült, megkérhette az asszony férjét, hogy hálhasson feleségével és, mint aki termékeny földbe jó magot vet, hasonlóan szép gyermekeket nemzzen vele ő is; így aztán az asszony gyermekeit egytől egyig mind nemes szülőktől származó vérrokonoknak tekintették.” Máthé Elek fordítása.
- 11 Uo. 24.
- 12 Uo. 5. Igaz, nem az *Államból*, hanem a *Törvényekből* idéz, vö. 691e.
- 13 Plutarchos: *Lykurgos* 7; Platón: *Törvények* 692e.
- 14 Plutarchos: *Lykurgos* 15; Platón: *Állam* 472d. Az *Állam* a Plutarchos által egyik leggyakrabban idézett platóni mű, vö. Ziegler 1980, 9–10. A *Lykurgosban* Plutarchos idéz még a *Timaiosból* és az *Alkibiadésből*.
- 15 Plutarchos: *Lykurgos* 31.
- 16 Aristotelés: *Politika* 1260a.
- 17 1261a–1262b.
- 18 1264a–b.
- 19 A *Törvények* minden eddiginél részletesebb kommentárját adja Schöpsdau 1994; 2003. Jó összefoglalás Laks 2000. Történeti szempontból vö. még Németh 2009a, 5–14.
- 20 *Törvények* 704–705.
- 21 709e–710.
- 22 710d.
- 23 716d.
- 24 736a.
- 25 738a.
- 26 740d.
- 27 740e.
- 28 742a–b.
- 29 744b.
- 30 745a.
- 31 746c–e. Az egyenlőség elvét a tárgyakra is kiterjeszti Platón. A használati tárgyakat meghatározott méretűre kell készíteni, vagyis a filozófus egy mellékmondatban megteremtette az ipari szabványt, vö. 747a.
- 32 781a.
- 33 806e.
- 34 807c–e.
- 35 807b–c: „Ami a polgárok igazi életcélja és feladata, azt kellő alaposággal, még ha akarnánk, sem tudnánk megvalósítani mindaddig, amíg mindenkinek külön megvan a családja és lakása, és egyáltalán az egész élet a magánérdekekre tekintettel van berendezve. De ha legalább a most szóban forgó másodrendű államberendezkedés volna megvalósítható, ez is nagyon megfelelő volna.”
- 36 788a–822d. Vö. Németh 2009b, 71–80. A kréai állam „médiapolitikájáról” a nevelésben vö. Simon 2016.
- 37 Aristotelés: *Politika* 1265a.
- 38 1265a.
- 39 (Arist.) *Az athéni állam* 1.
- 40 1265b.
- 41 1266a.
- 42 Aubonnet 2002, 10.
- 43 1325b.
- 44 1332b.
- 45 1329b.
- 46 1329a.
- 47 1265b.
- 48 1330b.
- 49 1333b. Aristotelés a Kr. e. 371-ben bekövetkezett leuktrai vereségre céloz.
- 50 Platón: *Törvények* 739e. Schöpsdau (2003, 311) felteszi a kérdést, hogy melyik lehet a második és melyik a harmadik legjobb államforma, amelyről Platón többször is megemlíti. Szerinte a második legjobb az az államforma, amit a három bölcs felvázol, de az még csak elmélet. A harmadik legjobb államforma az lesz, amit ebből az elképzelésből a kréai öreg valóban meg tud majd valósítani.

Bibliográfia

Források

Aristote: *Politique. Tome III. Livre VII.* Texte établi et traduit par Jean Aubonnet. Paris, 2002.

Aristotelés: *Politika.* Fordította Szabó Miklós. A fordítást az eredetivel egybevetette Horváth Henrik. Budapest, 1984.

(Aristotelés): *Az athéni állam.* Fordította Ritoók Zsigmond. In Németh György (szerk.): *Államéletrajzok.* Budapest, 2002.

Platón: *Állam.* Szabó Miklós korábbi fordításának tekintetbe vételével fordította Steiger Kornél. Budapest, 2014.

Platón: *Törvények.* Kövendi Dénes fordítását átdolgozta Bolonyai Gábor. Budapest, 2008.

Szakirodalom

Aubonnet, J. 2002. Aristote: *Politique. Tome III. Livre VII.* Paris.

Hodkinson, S. 2015. „Transforming Sparta. New Approaches to the Study of Spartan Society”: *Ancient History: Resources for Teachers* 41–44, 1–42.

Laks, A. 1996. „Platons legislative Utopie”: Rudolph 1996, 43–54.

Laks, A. 2000. „The Laws”: Rowe–Schofield 2000, 258–292.

Németh Gy. 1999. *A polisok világa.* Budapest.

Németh Gy. 2009a. „The Island of Laws”: *Acta Classica Universitatis Debreceniensis* 44, 5–14.

Németh Gy. 2009b. „The Most Intractable Creature. The Role of Plays in Childrearing in Plato’s *Laws*”: *Classica, mediaevalia, neolatina* 3, 71–80.

Rowe, Chr. – Schofield, M. (szerk.): *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought.* Cambridge University Press.

Rudolph, E. (szerk.) 1996. *Polis und Kosmos. Naturphilosophie und politische Philosophie bei Platon.* Darmstadt.

Schöpsdau, K. (kiad.) 1994. *Platon: Nomoi (Gesetze). Buch I–V.* Übersetzung und Kommentar von Klaus Schöpsdau. Göttingen.

Schöpsdau, K. 2003. *Platon: Nomoi (Gesetze). Buch IV–VII.* Übersetzung und Kommentar von Klaus Schöpsdau. Göttingen.

Simon A. 2016. „Platón és az *enthusiasmos* médiapolitikája”: *Ókor* 15/3, 14–29.

Ziegler, K. – Gärtner, H. 1980. *Plutarchus Vitae parallelae indices.* Leipzig.